

Csányi Gergely és Kerényi Szabina

A „JÓ ANYA” MÍTOSZA MAGYAR- ORSZÁGON A REPRODUKTÍV MUNKA ÉS A PIAC GLOBÁLIS TÖRTÉNETÉNEK SZEMPONTJÁBÓL

Cikkünkben Foucault lélek-elméletére, illetve Fernand Braudel és a világrendszer-elemzés módszertani belátásaira támaszkodva azt mutatjuk be, hogy a kapitalista világrendszer különböző ciklusában egyes aktorok hogyan hozták létre a jó és a rossz anya mítoszt, illetve hogy ezek a mítoszok hogyan ágyazódtak a kapitalista felhalmozás logikájába. Bemutatjuk, hogy e mítoszok egyrészt közrejátszottak a felhalmozáshoz szükséges, meg nem fizetett reprodukív munka biztosításában, másrészt a 19. századtól egy új piaci szegmenst támasztottak alá. Miután vázlatosan összefoglaljuk a jó anya mítoszának történetét a világrendszer centrumában, összefoglaljuk a jó anya szocialista mítoszt, majd empirikus példákkal illusztrálva bemutatjuk a jó anya kortárs magyar mítoszt.

2018. július 8-án Genfben gyűlt össze az ENSZ-hez tartozó WHO (World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) döntéshozó testülete, a WHA (World Health Assembly – az Egészségügyi Világszervezet Közgyűlése), melynek egyik fő feladata a WHO politikai programjainak meghatározása. A több száz küldöttből álló közgyűlés többek között azzal a céllal találkozott Genfben, hogy elfogadjon egy állásfoglalást arról, hogy a csecsemők számára a legegészségesebb és biztonságosabb táplálási mód a szoptatás, illetve az anyatejes táplálás, és arról, hogy az ENSZ tagállamainak korlátozniuk kell a csecsemőtápszer-gyártó cégek (esetlegesen) félrevezető marketingjét. A közgyűlés egy pontján az amerikai küldöttség azzal a javaslatral akasztotta meg a megbeszélést, hogy húzzák ki az állásfoglalásból azokat a részeket, amelyben a WHA arra szólítaná fel a kormányokat, hogy védjék és támogassák a szoptatást, illetve az anyatejvel való táplálást, és amelyben azt javasolják, hogy korlátozzák a tápszerek népszerűsítését. Miután nem jártak sikerrel, az amerikai tisztségviselők megsarolták az ecuadori küldöttséget, akik hivatalosan elő akarták terjeszteni az állásfoglalást, hogy ha nem lépnek vissza az állásfoglalás előterjesztésétől, akkor az Egyesült Államok büntető kereskedelmi intézkedéseket hoz Ecuadorral szemben, valamint visszavonják a létfontosságú katonai segítségüket. Ennek hatására nemcsak az ecuadori, hanem egy tucat dél-amerikai és afrikai perifériás és félperifériás ország tisztviselői elzárkóztak az állásfoglalás előterjesztésétől (Jacobs 2018).

Az amerikai küldöttség stratégiája, ami a beszámolók szerint megdöbbentette a közgyűlés tagjait (Jacobs 2018), egyáltalán nem megdöbbentő a politikai gazdaságtan szempontjából: összhangban van a Donald Trump által vezetett kormánynak az amerikai hegemonia régi-új válságát protekcionista intézkedésekkel és gazdasági nacionalista retorikával kezelni próbáló gazdaságpolitikájával (Parnreiter 2017). A bébitápszer-ipar körülbelül 70 milliárd dolláros iparág, amelyet kisszámú európai és amerikai vállalat ural. Az elmúlt években a szoptatás gyakorlatának terjedése miatt a centrum- és félperifériás országokban lelassult az értékesítés az iparágban. A globális értékesítés várhatóan 4%-kal emelkedik 2018-ban az Euromonitor szerint, leginkább a perifériás országokban tapasztalható

értékesítés-növekedés miatt (Jacobs 2018). A Trump nevével fémjelzett válságkezelési stratégia pedig nagyban épít arra, hogy az amerikai vállalatokat megvédje a nemzetközi szervezetek korlátozó intézkedéseitől.

Végül az orosz delegáció terjesztette elő az állásfoglalást, melyet nagyjából az eredeti formájában fogadott el a közgyűlés. Az amerikai küldöttségnek annyit sikerült kilobbiznia, hogy az ajánlásból kikerüljön az a rész, amely a WHO-t arra szólítja fel, hogy nyújtson segítséget a tagállamoknak a bébitápszerek „nem megfelelő reklámozásának” megakadályozásában, illetve kikerüljön a „bizonyítékokon alapuló” kifejezés az anyatejjel való táplálás népszerűsítéséből (Jacobs 2018).

A fenti történet igen tanulságos. Megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy a mainstream vélekedés szerint kevés dolog tartozik jobban a „magánszférába”, mint egy újszülött vagy csecsemő táplálása, és azt is, hogy kevés dolog tartozik jobban a „közsférába”, mint az amerikai hegemonia válságkezelése. Pedig elég csak az 1977-ben hirdetett Nestlé-bojkottra gondolni, amelyet szegénységellenes szervezetek kezdeményeztek, és többek között Mike Muller újságíró feltáró munkája (1974) előzött meg, amely a legkevésbé sem finomkodó *The Baby Killer* címet kapta. Ezek arra világítottak rá, hogy a tápszergyártás agresszív marketingpolitikája közvetlenül felelős több ezernyi csecsemő haláláért a perifériás országokban, ahol a higiéniai körülmények, többek között a tiszta víz hiánya miatt jelentősen kockázatosabb a tápszeres táplálás, mint a háttérbe szoruló szoptatás.

A fentiekből nemcsak az derül ki, hogy a „magánszféra” közel sem független a „közsférától”, hanem hogy a transznacionális viszonyok átjárják a legintimebb emberi viszonyokat is. Tehát például az, hogy a szoptatás gyakorlata hogyan értelmeződik az anya számára – legalábbis részben – a transznacionális árutereléshez köthető érdekek erőterében dől el.

Az itt következő tanulmányunkban kiindulópontként fogadjuk el, hogy az anyaság, illetve a „jó anyaság” definiálása, a „jó anya” mítoszának megteremtése különböző aktorok érdekei mentén történik. Ehhez egyrésztől támaszkodunk Foucault filozófiai antropológiájára, miszerint „a lélek a test börtöne”, pontosabban hogy „a lélek a test körül, a test felületén, a testen belül állandóan létrejön azon hatalom működése következtében, amely a megbüntetettek nehezédek – illetve általánosabban azokra, akikre felügyelnek, akiket betörnek és megjavítanak, az örültekre, a gyerekekre, az iskolásokra, a gyarmatosítottakra, azokra, akiket valamilyen termelőgépezethez rögzítenek, s életük végéig ellenőrzés alatt tartanak. (...) Az ember (...) önmagában is egy saját magánál mélyebb alávétettség eredménye. »Lélek« lakja, ez hívja létezésre, s ez a létezés csak egy része az uralomnak, amelyet a hatalom gyakorol a testen. A lélek egy politikai anatómia hatása és eszköze; a lélek a test börtöne” (1990: 42-43). Foucault alapján meghatározzuk, hogy hogyan teremtik meg bizonyos aktorok az „anyai lelket”, hogy fel tudják korbácsolni az anyai lelkifurdalást a saját

érdekeik szerint. Másrésztől támaszkodunk Fernand Braudel és a világrendszer-elemzés iskola módszertanára, mely szerint a történelem a „nagy” történelmi események és a „mindennapi élet” dialektikájában ragadható meg (Braudel 1979: 16, 28–29); illetve az emberek közötti viszonyok azoknak a nagyobb viszonyoknak a kontextusában érthetőek meg, amelyeknek részei (Wallerstein [2004] 2010). Ezek alapján meghatározzuk, hogy az aktuálisan helyesnek tartott anyai praxisok hogyan ágyazódnak társadalmi-gazdasági strukturális dinamikákba. Tehát ennek a tanulmánynak a tárgya az anyai „lélek” meghatározottságai, illetve az, hogy az olyan, egészen intimnek tekintett aktusok, mint a gyermekgondozás gyakorlata, hogyan kapcsolódnak nagy történelmi eseményekhez, vagy hogy az anya-gyermek viszony hogyan ágyazódik tágabb emberi viszonyokba, jelesen a domináns áruterelési és piaci viszonyokba.

A fenti elméleti és módszertani apparátusokra támaszkodva meghatározzuk az anyaság és a „jó anya” mítosza történelmi vizsgálatához szükséges elméleti és módszertani alapvetéseket, majd vázlatosan bemutatjuk a „jó anya” mítoszának történetét a világrendszer centrumában és Magyarországon.

KI A JÓ ANYA?

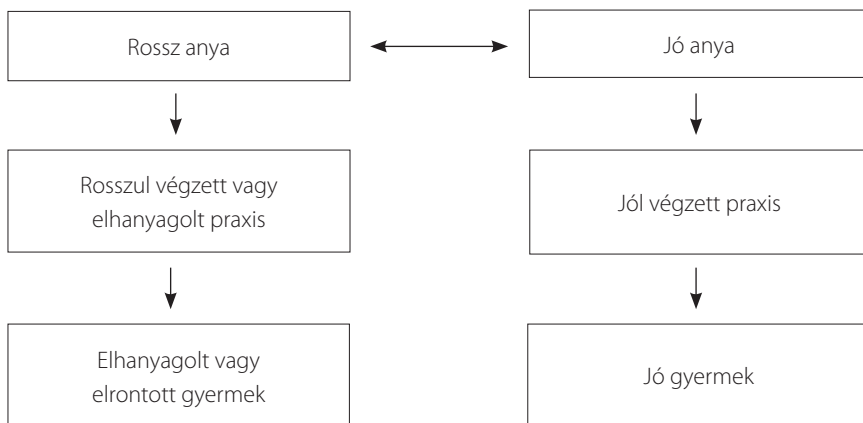
Ki az anya? Anya az, akinek gyereke van. Ez az elsőre banálisnak tűnő állítás minden, az anyaságra vonatkozó történelmi fejtegetés alapja. Hiszen azt mondhatjuk, hogy anyának lenni mindig azt jelenti, hogy *valakinek* az anyjának lenni. Az anyaság ennél fogva nem tulajdonság, vagy szubsztancia, hanem relatív pozíció. Egy olyan pozíció, amely csak a gyermek vagy gyermekek viszonyában értelmezhető. Ezzel szemben a „gyermek” szó a kortárs társadalmakban két dolgot jelöl. Egyrésztől gyakorlatilag mindenkit, mert mindenki valakinek a gyermeke attól függetlenül, hogy hány éves, másrésztől azokat az embereket, akik még a pubertás előtt vannak, attól függetlenül, hogy ki az anyjuk. Az első értelmezésben a „gyermek” szintén relatív pozíció, az „anya” ellentétes relatív pozíciója, mellyel viszonyukban egymást pozicionálják. A második értelmezésben viszont a „gyermekség” tulajdonság, vagy abszolút pozíció. A kortárs társadalmakban a „gyermek” második értelmezésén van a hangsúly, mely azt is jelenti, hogy a gyermek olyan abszolút pozíció, amely kijelöl egy relatív pozíciót, az anyáét.

Egy női interjúalanyunk öt éves kislányát három alkalommal egymás után az édesapja vitte el a gyerekorvoshoz. Az utolsó alkalommal, amint a (férfi) gyerekorvos meglátta az apát a kislánnyal, megkérdezte: „Nincs ennek a gyerekeknek anyja?!”. Interjúalanyunk – aki az apától tudott erről – könnyezve mesélte el nekünk az esetet.

Mi az anyaság? A fenti eset úgy értelmezhető, hogy a gyerekorvos a kislány életkorából (abszolút pozíciójából) adódóan számon kérte az abban a relatív pozícióban lévő személynek a meg nem tett praxisát, melyet a kislány életkorából adódóan pozicionál, tehát az anya praxisát – hogy miért nem ő hozza el a gyerekorvoshoz. Az anyaság tehát, mint emberi viszony, a kortárs társadalmakban a hétköznapi gyakorlatok szintjén azoknak a reprodukív munkáknak az összességében jelenik meg, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a gyermek túléljen, és a sokféleképpen heterogén társadalmi normák által meghatározott módon jólétben és jóllétben éljen.

Ki a jó anya? Jó anya az, aki nem rossz anya. Az újabb banálisnak tűnő kijelentés mögött szintén fontos elméleti és módszertani belátás bújjik meg. Azt mondhatjuk, hogy a jó anya negatívistikusan definiálódik, tehát az a jó anya, aki nem mulasztja el az anyaság praxisába tartozó tevékenységeket, illetve „helyesen” végzi azokat. Máshogy mondván: a jó anya mítosza mindig a rossz anya mítoszával együtt konstruálódik. A „Nincs ennek a gyereknek anyja!” kérdés azt fejezi ki, hogy a gondozásban (orvoshoz kísérésben) meg nem jelenő anya, a praxisát elhanyagoló anya a rossz anya. A számonkérés ezért vált ki érzelmi reakciót – így működik a foucault-i értelemben vett anyai lélek: az anyai lelkiismeret konstruál és belsővé tett szégyennel, lelkifurdalással reagál a rossz anyaság vádjára. Az anyai lélek az anyai test börtöne.

1. ábra: A „jó anya” mítoszának politikai anatómiája

A JÓ ANYA-MÍTOSZ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA A CENTRUMORSZÁGOKBAN

A jó anya mítosza kapitalista mítosz. A középkorban ugyan léteznek narratívák az anyaságról, melyek közül a legfontosabb a Szűz Mária-kultusz volt, ugyanakkor a Madonna története, aki mindenét feláldozta gyermekéért, az Isten fiáért, absztrakt és szakrális narratíva volt: nem hatott közvetlenül a hétköznapi profán anyai praxisokra. A középkorban nem normalizálódott, illetve standardizálódott kontrasztosan, hogy milyen a „jó anya” (Thurer 1995). Ahogy Philippe Ariès írja: „A közgondolkodás nem fogadta el, hogy a gyermek már magában hord egy teljes embert, mint ahogy ma tartjuk. (...) Ez a közöny egyenesen és törvényszerűen következett a kor demográfájából” (1987: 43). Az Arièsre is támaszkodó társadalomtörténész, Edward Shorter szerint fordítva is van összefüggés. Shorter szerint az anyák két év alatti gyermekük fejlődését közönyösen szemlélték és ez a közömbösség is hozzájárult a magas gyermekhalandósági rátához (1975). Lloyd Demause leírása szerint a középkorban sem a nukleáris család, sem a polgári értelemben vett magánélet nem létezett, a családtervezésnek pedig bevett módja volt az újszülött gyermekek meggyilkolása. Az együttélés inkább munka-, mintsem érzelmi közösség volt (1974).

Ariès és az Arièsre támaszkodó szerzők egyik fő megállapítása, hogy a gyermekkor és a szeretetlenség anya-gyermek kapcsolat nem időtlen antropológiai univerzálé, hanem egy, a 16. század második felétől elinduló társadalmi folyamatban jött létre. A közönyös anya helyét lassan át kellett vennie a szeretető anyának, a kis felnőttek helyét pedig a saját minőséggel rendelkező gyermeknek.

Az Ariès-i elméletnek két kritikáját érdemes szemügyre vennünk. Az egyik egy módszertani kritika, mely szerint Ariès úgynevezett szemezgetéssel (*cherry-picking*) választotta ki a forrásait, amelyeket egyébként is túlínterpretált, és az anyai érzelmekben sokkal kevesebb a történetileg változó aspektus, mint ahogy az Ariès-re támaszkodó iskola feltételezi, és a középkori anyák igenis kötődtek gyermekükhöz (Ild. pl. Hanawalt 2002; Ladurie [1975] 1997; Shafer [1990] 2000). Ez a kritika ugyan nagyon fontos az érzelmek társadalomtörténetének szempontjából, viszont jelen tanulmányban e kérdésben nem szükséges állást foglalnunk. Elég számunkra az az óvatos megállapítás, hogy a középkorban a gyermek még nem létezik a modern értelemben, és a jó anya mítosza még nem érhető tetten.

A másik kritika, amely most számunkra nagyobb relevanciával bír, mondhatni Ariès egy „önkritikája”: „Nem kell csodálkoznunk ezen az érzéketlenségen. Hiszen az a korszak viszonyai között több mint természetes. Épp ellenkezőleg, azon kell csodálkoznunk, hogy oly kevésbé kedvező demográfiai feltételek között a gyermek iránti érzékenység már egyáltalán felébredt, statisztikailag, objektíve ugyanis csak sokkal később kellett volna jelentkeznie” (44). És valóban, az Ariès-i megközelítés magában hordozza az önkritikát:

ha a gyermek és az anya korabeli társadalmi konstrukcióit, illetve azoknak hiányát, a demográfiai viszonyok határozták meg, miért kezd el megjelenni a modern értelemben vett gyermek és a jó anya mítosza a demográfiai átmenet első fázisa előtt majdnem 300 évvel?

Az első rossz anya: a boszorkány mítosza. Egyrészt 1315–1322 között a nagy pestisjárvány az európai lakosság 30–40%-ának halálával járt, és a fekete halál főleg a parasztokra, napszámosokra, csavargókra és kézművesekre csapott le. Másrészt a középkori társadalomban a föld korlátozott elérhetősége és a kézműves céhekbe bejutók számának protekcionista korlátozása miatt sem a parasztok, sem a kézművesek számára nem volt sem lehetséges, sem kívánatos, hogy sok gyermekük legyen, sőt a parasztok és kézműves közösségek sokszor erőfeszítéseket tettek a született gyermekek számának ellenőrzésére Európa-szerte. A középkorban a fogamzásgátlás és a terhességmegszakítás több módja ismert volt, de a családtervezés bevett módja volt az újszülöttek meggyilkolása is. E két hatás együttesen demográfiai válságot okozott a 16. és 17. századra, melynek 1620 és 1630 között volt a csúcspontja (Federici 2009).

Mindeközben zajlottak azok az események, amelyeket a marxista irodalom primitív felhalmozásnak és átmenetnek szokott hívni: a munkások elválasztása a termelőeszközöktől, a földbekerítések, a föld, tőke és termelőeszköz koncentrációja és a munkások adott termelési helyhez kötése a „véres törvényekkel” (Marx [1967] 1949: 771–835). De az újonnan létrejövő tőkés világrendszer első csíráihoz nemcsak primitív felhalmozással koncentrált „halott munkára”, hanem folyamatosan biztosított élő munkaerőre is szükség volt – amelyhez az államoknak és az egyházaknak be kellett avatkozni a reprodukciós sémákba (Federici 2009). Ariès kérdésére a válasz, hogy a 15. századtól miért alakul át gyökeresen a gyermek-anya kapcsolat társadalmi konstrukciója, több száz évvel a demográfiai átmenet első fázisa előtt, az, hogy ez az európai államok és egyházak a 15. századtól induló, jól szervezett kampányának volt köszönhető, mellyel a demográfiai válságot próbálták kezelni. Ez a reprodukciós sémákba való beavatkozással történt annak érdekében, hogy biztosítsák a kapitalista termelési mód munkaerőalapját.

Az Ariès kérdésére adott válasz talán legdidaktikusabb példája, hogy Németországban a 16. században büntetendővé vált, ha egy anya nem erőlködik eléggé a vajúdása alatt, vagy a szülés után túl kevésbé lelkesedik a gyermeke iránt (Rublack 1996: 92). Ugyanakkor ennél sokkal több is történt. Az európai államok és egyházak a boszorkányüldözések felhasználásával és bürokratizálásával hadjáratot indítottak a nem reprodukciós szex, a születésszabályozás, az abortusz és az újszülöttek meggyilkolása ellen. A boszorkányüldözés az egyik megnyilvánulása annak, hogy az újonnan létrejövő világrendszer a bürokrácia és az államgépezet kiterjesztésével vonta be saját logikája alá az emberi viszonyokat (Wallerstein 1983). A hadjáratban több százezer nő esett áldozatul: prostituáltak,

leányanyák, bábák, házasságtörő vagy annak mondott nők; nők, akik a terhesség után bármilyen okból nem tudták felmutatni az élő csecsemőjüket. Legnagyobbbrészt az alsó osztályok tagjai (Federici 2009). Mindemellett több európai országban besúgóhálózatot hoztak létre bábákból (akik csak így folytathatták a hivatásukat) vagy a szomszédság tagjaiból, hogy jelentsenek az államnak vagy az egyháznak a leányanyákról, a házasságtörésről vagy a terhességmegszakításról (Ozment 1983: 42–44). A 16. és 17. században Európában több nőt végeztek ki gyerekgyilkosságért, mint bármilyen más bűnért, kivéve a boszorkányságot, de ez a kettő sokszor együtt járt. A boszorkány a 15. századig gyakorlatilag az eretnek vagy millenárista szektákba szakadt nőt jelentette; a 15. századtól a nem reprodukív nőt („szodomista” vagy prostituált), nőt, aki más nők reprodukívját akadályozza (bába), vagy nőt, aki kontrollálja a saját reprodukívját (fogamzásgátlót használó vagy gyerekgyilkos). A 16. századi boszorkánymítosz volt a rossz anya első mítosza. Nem véletlenül volt központi narratív eleme a boszorkánypereknek, hogy a boszorkányok gyermekeket áldoznak fel az ördögnek (Federici 2009).

A gyermekek elhanyagolása szörnyű bűnné vált, és a rossz anya mítoszával együtt megjelent a jó anya mítosza is. „Az ekkor [16. és 17. században] alapított szerzetesrendek, mint a jezsuitáké vagy az oratóriánusoké, tanító rendek, s tanításuk már nem a felnőttekhez szól, mint a középkori kolduló vagy prédikáló rendeké, hanem alapvetően a gyermekekhez és a fiatalokhoz. Ez az irodalom, ez a propaganda megtanította a szülőket, hogy ők a lelkek őrzői, ők felelnek Isten előtt gyermekeik lelkéért, de mindenekelőtt testéért is. Ettől kezdve válik elfogadottá az a gondolat, hogy a gyermek nem érett az életre, hogy sajátos bánásmódnak kell alávetni, egyfajta karanténban kell tartani, mielőtt a felnőttekhez csatlakozhat. A nevelés eme új igénye lassanként teret nyer a társadalomban, s mindenestül átalakítja azt. A család már nem csupán a vagyon és a név átadására szolgáló magánjogi intézmény; immár morális és spirituális feladatot tölt be, alakítja a testet és a lelket” (Ariès 1987: 313).

A 17. századra az akkori világtársadalom centrumában először Hollandiában alakult ki a modern értelemben vett otthon, és abban a modern értelemben vett gyermek. „Mindent egybevetve, a hollandok teremtették meg a világ első modern otthonait, a hétköznapi emberek családi életének belsőszintjeit” (Taylor 1997: 27). A polgári életforma és a polgári anya-gyermek viszony először annak a jövedelem-beáramlásnak köszönhetően alakult ki, amelyet az állandó tőzsde megalapítása és azok a „nagy léptékű vegyes vállalatok” alapoztak meg, „amelyeknek a holland kormány kizárólagos fennhatósági és kereskedelmi jogokat adott a nagy tengerentúli terekben” (Arrighi 1996: 137–139). Az első polgári otthonok holland kereskedők otthonai voltak, és az első polgári anyák holland kereskedők feleségei.

Az anyagi polgári anya mítosza. A 17. század végére Európa nagy részén a család és az addigra kiépülő iskolarendszer kivonta a gyermekeket a felnőttek társalmából, és

a szüleikkel szemben elvárásként fogalmazódik meg, hogy a gyermekkel különleges minőségében bánjanak.

Emellett kétszáz év terror után a polgárság és a holland, majd a brit hegemonia felemelkedésével a nőiség konstrukciói is radikálisan megváltoztak. A polgárosszony – a korabeli elvárások szerint – szenvedély nélküli, aszexuális, tiszta és férjéhez inkább szelíd, hűséges barátsággal kötődik, mintsem szerelemmel. A burzsoáziában a családi otthon és a külvilág végképp elszigetelődött egymástól, a családi otthon az eltartott nő szférájává vált, a munka és a politika pedig a kenyérkereső férj szférájává (Federici 2009; Foucault [1976] 2014; Laqueur [1990] 2002; Somlai 1984). Mindez szerves részét képezte a polgárság osztályidentitásának és annak, ahogy szimbolikusan elkülönült más osztályoktól. A polgári férfi-nő viszonyt materiálisan és szimbolikusan az határozta meg, ahogy a polgárság a korabeli társadalom viszonyrendszerébe illeszkedett.

Elisabeth Badinter francia példán rámutat, hogy „1780-ban az évente [Párizsban] születő 21 000 gyermek közül (800 000 – 900 000 lakosra számítva), 1000-nél is kevesebbet táplál az édesanyja, ezret pedig a házhoz tartozó dajka szoptat. Az összes többit, tehát 19 000 gyermeket, dajkaságba adtak” ([1980] 1999: 51). Az ilyen módon dajkaságba adott gyermekek túlélési esélyei drasztikusan csökkentek. A jóhiszemű fejtegetésekkel ellentétben, amelyek szerint az anyák azért sem kötődtek gyermekeikhez, mert így vértették fel magukat a nagyarányú gyermekhalandósággal szemben, Badinter (Shorterhez hasonlóan) amellett érvel, hogy ez valójában éppen fordítva történt: a gyerekek túlélését éppen az anyai kötődés hiánya nehezítette meg. De a 18. század utolsó harmadában az anyaságról és az anyai viselkedésről alkotott kép Franciaországban (Nyugat-Európa többi részéhez hasonlóan) megváltozik. „[M]egszaporodnak azok a kiadványok, melyek azt tanácsolják az anyáknak, hogy személyesen foglalkozzanak gyermekeikkel és »megparancsolják«, hogy szoptassák őket” (120).

A nyugat-európai polgárság körében ekkorra lesz elfogadott nézet, hogy a gyermeknek jár az öröm az anyával. Miután a magasabb osztályokban évszázadokig élt a szoptató dajka gyakorlata, mostantól a burzsoáziában azt a nőt vetették meg, aki nem maga szoptatja a gyermekét – bármilyen okból.

A lassan elterjedő burzsoá anyamítosz szerint az anya egy anyagi, vágy nélküli lény, aki bármit kész feláldozni az otthon melegéért és gyermekeiért. A polgári asszonyt és főleg a polgári anyát olyan szentimentális mítosz kezdte körülengeni, ami olyan elvárásokat hordozott magában, amelyek hús-vér nő nemigen tudott megfelelni.

A gyerekről alkotott kép is radikálisan megváltozott. Innentől a gyerek elsősorban érzelmi és nem gazdasági érték lett, így bizonyos értelemben pótolhatatlanná vált. A 18. század második felére a 17. századi szigorú büntetéstközpontú nevelés eltűnt (Thurer 1995). A gyereknevelési tanácsadás intézményesedett, így viszont a gyermekek bármilyen

magatartásbeli vagy jóllétségi diszkrpanciájáért az anya lett az egyedüli felelős. Összességében a burzsoá anya feje fölött folyamatosan ott lebegett a rossz anyaság vádja, és ezzel összhangban kísértette a rossz anyai lelkiismeret.

A 19. századtól a darwinizmus átjárta a burzsoázia ideológiáját. Az anyaság evolúciós színezetet kapott. Az volt a sikeres nő, akinek „jól” sikerült reprodukálnia. Az anyaság ösztönként és végzetként értelmeződött, az ettől eltérő vágyak, a szexualitás vagy az önzés pedig mint betegségek vagy eltérések a természet rendjétől, hiszen „a férfi orgazmust akar, a nő gondoskodni”. Mivel egy „rendes” nőnek nem lehetett szexuális vágyai, a veleszületett rendellenések az anya tisztességtelen gondolatainak bizonyítékául szolgáltak. A rossz anya mítosza szcientifikálódott (Thurer 1995).

Az ipari forradalom, az erre épülő brit hegemonia és a világrendszer gazdasági prosperitása hatásaként új piacok jöttek létre (Silver és Arrighi 2003). Ennek egyik következménye a kifejezetten gyermekek számára készülő termékek expanziója. A 20. század első éveiben jelenik meg például a világ egyik leghíresebb gyerekjátéka, a plüssmaci (*Teddy Bear*). Szintén a 19. század végén fedezik fel a háztartást mint a vegyipar piacát, ekkor indul el a mai napig tartó háború a baktériumok ellen, és válik elvárássá a kémiaiilag fertőtlenített környezet a gyermekek számára (Mies [1986] 2014). Az az anya, aki nem szerette eléggé vagy nem hozott elég áldozatot gyermekeiért – amelybe a 19. század végétől már beletartozott a megfelelő áruk megvétele is – megbocsáthatatlan vétet követett el, *rossz anya* volt.

A munkaerőpiacon dolgozó anya az elhanyagoló anya, a rossz anya mítoszának egyik ideáltípusa volt, és nemigen számított enyhítő körülménynek, ha muszáj volt dolgoznia. Az uralkodó osztály ideológiája szempontjából a munkásosztálybeli anya sem volt kevésbé deviáns (Badinter [1980] 1999; Somlai 1984; Thurer 1995). A munkásosztályban gyakori volt a gyermekelhagyás, a legtöbb európai nagyvárosban elkezdtek kezelni a nagyszámú utcán élő árva gyermek problémáját – nagyrészt dologházak nyitásával. A munkásosztálybeli családokban az anyának jellemzően dolgoznia kellett, így gyakori volt, hogy a gyermeket egész napra egyedül kellett hagynia. Az ópium és a pólya népszerű eszközök voltak a gyermekek napi biztonságba helyezésére (Thurer 1995). Az Egyesült Államokban a magas osztályokba tartozó családok egészen az 1920-as évekig, sőt kórházi osztályok is alkalmaztak szoptatós dajkákat, akik jellemzően a mélyszegénység rétegeiből jöttek (Wolf 2001). A szoptatós dajkák saját gyerekeiket sohasem vihették magukkal a „munkába”, amely azt is eredményezte, hogy az ő gyerekeik rosszabb eséllyel maradtak életben.

Ugyanakkor a 19. század második felére a burzsoá családmodell bizonyos elemeit pronatalista intézkedésként kezdték el a munkásságra erőltetni több európai országban. Németországban eltörölték a törvényt, hogy a tulajdon nélküliek nem házasodhatnak. Több országban szigorították az abortuszra vonatkozó törvényeket. Az egyházak propagálni kezdték a házasságot a munkásság körében, és kampányt folytattak a házasságon

kívüli szex ellen (Mies [1986] 2014). A 20. század elejére a burzsoá családmodell és a burzsoá jó anya mítosza a társadalom összes osztályában mérceként szolgált (Thurer 1995). Mindez azzal járt, hogy alsóbb osztályok anyái nem csak mások, hanem saját maguk számára is *rossz anyaként* értelmeződtek.

A jó anya fordista mítosza. A két világháború idején, azaz a korábbi, brit hegemonia alatt szerveződő globális felhalmozási ciklus válságidőszakának utolsó évtizedeiben Európában és Észak-Amerikában a nők minden korábbinál nagyobb mértékben integrálódtak a formális munkaerőpiacba. A fordista termelési mód és a férfi munkaerő hiánya a jó anya mítoszában egy speciális esetét konstruálta meg, amely nagyban eltért a csecsemőért mindent feláldozó polgári anyamítosztól. Ehhez köthetőek a korszak szoptatási és csecsemőgondozási irányelvei, amelyek az időre táplálást, illetve időre szoptatást szorgalmazták. 1946-ban jelent meg az Egyesült Államokban Benjamin Spock ismeretterjesztő könyve, a *Csecsemő- és gyermekgondozás*, elsősorban szülők számára, amely a kor meghatározó gyermekpszichológiai ismereteinek szellemében a mielőbbi elválasztást, elkülönítést javasolja. És bár hosszasan ecseteli a szoptatás előnyét, valójában olyan szoptatási gyakorlatot javasol, amellyel nagyon nehéz fenntartani a szoptatást hosszú távon (négyóránkénti etetés, hozzátáplálás bevezetése három hónapos kortól, szoptatások korlátozása időben). Emellett külön fejezetet szentel az „elkényeztetésnek”, és felhívja a figyelmet arra, hogy „amelyik csecsemőt sokszor felvették és sokat járkáltak vele három hónapon keresztül, kicsit elkényeztetett lett. [...] Ilyenkor helyes, ha a szülők nem a szívükre hallgatnak.” Ajánlásának lényege, hogy a csecsemőnek egyszerűen nem szabad engedni, mert abból később bajok lehetnek. „[Á]ltalában könnyű a kis zsarnokot leszoktatni az ilyen esti műsorról. [...] A tennivaló egyszerűen ennyi: rakjuk ágyba, amikor eljön az ideje, köszönjük el tőle kedvesen, de határozottan, menjünk ki a szobából és ne menjünk vissza. Első este lehet, hogy 20-30 percig is dühösen sír, de ha látja, hogy méltatlankodásának nincs eredménye, egyszer csak hirtelen elalszik” (Spock [1946] 1977: 230). Azóta számtalan kutatás állapította meg, hogy a sírni hagyás (*cry it out*) ugyan valóban megszünteti a sírást egy idő után, viszont korántsem azért, mert a baba megnyugodna, hiszen a sírni hagyott babák stressz-szintje mérhetően magas maradt azután is, hogy elhallgattak (Gunnar et al. 1992). E szemlélet célja egyben a gyerek helyének rögzítése is egy hierarchiára épülő társadalomban, ahol a gyerek- és a felnőttvilág szigorúan elkülönül.

A termelésre kihegyezett amerikai fordista modellben, ugyanúgy – mint ahogy azt később látni fogjuk – a szovjetista, erőteljesen iparosított társadalmakban a gyereknevelés is a termelés elvéhez igazodott. A Dr. Spock-féle szemlélet nem pusztán a gyerek helyét tükrözte, hanem a munka és a termelés értékét is a társadalomban, ahol a csecsemők bioritmusának is a termelés dinamikájához kellett igazodnia. Míg a paraszti és a 18-19.

századtól polgári osztályokban is a csecsemők egész nap az édesanyjukkal voltak, és így folyamatosan kaptak visszajelzést a kisgyermekek igényeiről, addig a gyári munka mellett erre nem volt lehetőség, és a csecsemők akkor juthattak táplálékhoz, ha az üzemben éppen pihenőt lehetett tartani. A jó anya fordista mítosza szigorúságában és a gyermek önállóságra nevelésében a munkaszükséglet és a fordista termeléshez való praktikus és szimbolikus alkalmazkodás fejeződött ki.

A jó anya modern mítosza. Egyrészt a világháború után közvetlenül következő időszakban, amikor a női munkaerő súlya csökkent az Egyesült Államokban, a jó anya polgári mítosza, mely azt hirdette, hogy a nőnek otthon és a gyerekei mellett a helye, felerősödött (Friedan 1963). Másrészt az amerikai hegemonia felívelő szakaszában, az 1960-as évekre a nyugat-európai és amerikai nők – köszönhetően részben a két világháború közötti munkaerőpiaci integrációnak, részben az utána következő gazdasági felívelésnek – olyan erős politikai és társadalmi érdekérvényesítési képességet szereztek, mint még soha a történelem során. A nők egyre tovább éltek, az anyaság már nem töltötte ki az élet hosszát, emellett a reprodukív sémák hangsúlyvesztése és a gazdasági prosperitás miatt egyre több nőt szívott fel az oktatás és a formális munkaerőpiac. Ugyanakkor az oktatási expanzió, a technikai fejlődés, a gazdasági prosperitás és a tömegmédiá fejlődése olyan harctérre változtatta az anyaságot, melyben számtalan szereplő igyekezett azt a saját érdekei szerint folyamatosan újradefiniálni. A tőke folyamatosan új befektetési formákat keresett, a háztartás és az anyaság pedig egyre bővülő piacként működött és az anya-gyerek kapcsolat kutatása is új lendületet kapott.

A Freud utáni pszichoanalízis központi témájává vált a gyermekpszichológia, a hatvanas évektől pedig újra szárnyra kapott az evolúciókutatás a neo-behaviorizmus és az evolúciós pszichológia formájában. A nők ki voltak téve ezeknek a (nagyobbrészt férfi) szakértőknek. Egyszerre volt jelent a „könyvből nevelés”, a spontaneitás és az anyaság mint sors és ösztön elképzelések. Ahogy a pszichológia heterogenizálódott és feloldódott a popkultúrában (Rose 1999), széles körben elterjedtek a *rossz anyákra* vonatkozó pszichológiai és pszichologizáló címkék. A rossz anya mítosza tovább szcientifikálódott és pszichologizálódott: megjelent a „túlféltő anya”, az „aggályoskodó anya”, a „hanyag anya”, az „elutasító anya”, az „ambivalens anya”, a „domináns anya” és a „túlságosan gyanakvó anya” (Thurer 1995). A jó és a rossz anya mítoszának fragmentációjával gyakorlatilag (újra) lehetetlenné vált a mítosznak való megfelelés.

A fogyasztási szokások és a reklámok szoros kölcsönhatásba léptek a habitussal és az identitással. A reklámok sokszor újraromanticizálják a terheséget és a háztartást, miközben a „tudományos” háztartásvezetést propagálják. A háztartás és az anyaság mint piac még nagyobb lendületet kapott az 1970-es évekbeli túltermelési válság után.

Ráadásul az 1980-as évektől az orvosok nagy valószínűséggel meg tudták mondani a még meg nem született gyermekek nemét. Ettől kezdve a gyermeket váró szülők, amikor megtudták a gyermekük nemét, kifejezetten lányos vagy fiús babaholmikot tudtak vásárolni. A termékek individualizálódása pedig új keresletet és kínálatot teremtett, így szélesítette a piacot. Ettől kezdve lett például a rózsaszín a „kislányok színe” (Paoletti 2012).

Ettől az időszaktól kezdve a „jó anya” társadalmi és kulturális konstrukciójára egyre határozottabban telepednek rá azok a piaci viszonyok, amelyek éppen az anyaság „jóságát” lovagolják meg, és az anyasághoz kapcsolódó termékek bőségével már a gyermektervezés időszakától kezdve sugallják az összefüggéseket a „jó anyaság” és a fogyasztás között, ezzel folyamatosan generálva a populáris diskurzust a gondoskodásról, amely magától értetődő módon az anya feladata. A reklámok az anyai lélekre hatnak, újra és újra életre hívják a viktoriánus anyát azt sugallva, hogy aki nem veszi meg az adott árut, az nem szereti eléggé vagy elhanyagolja a gyermekét. A neoliberális és tömegkommunikációs korszak tápszer-, pelenka- és játékreklámjai tudat alatt a boszorkányság vádjával és a viktoriánus anya lelkifurdalásával operálnak.

Ugyanakkor a jó anya modern mítosza nem váltotta fel, inkább csak átalakította a fordista anyamítoszt. A szocialista-posztoszocialista gyakorlattal szöges ellentétben mind a nyugat-európai térség túlnyomó részében, mind pedig az Egyesült Államokban a mai napig kiugróan rövid a szülési szabadság. Egy interjúnkban egy itthon dolgozó, egyesült államokbeli édesanya megjegyezte, hogy mekkora szerencséje volt, amiért Magyarországon született a gyermeke, ugyanis ezzel „*megdöbbenően* hosszú, egy éves fizetett szülési szabadsághoz jutottam. Az USA-ban az eredeti munkahelyemen két-három hétnél többre nem számíthattam volna”. Az Egyesült Államokban, ahol kizárólag a munkáltató döntésén múlik, hogy milyen hosszú szülési szabadságot engedélyez a dolgozóknak, a Járványügyi Hivatal (CDC) 2005-ben motíváló útmutatót állított össze a foglalkoztatók részére, amelyben a munkahelyen történő fejest és az ún. „fejőszobák” létrehozását szorgalmazza. Ezt a lehetőséget a munkaerőpiaci szükségletekkel magyarázza: „Az Egyesült Államok munkaerőpiacán az anyák jelentik a leggyorsabban növekvő szegmenst. A három év alatti gyermekeket nevelő dolgozó nők mintegy 70%-a dolgozik teljes állásban” (CDC 2005).

A JÓ ANYA SZOCIALISTA MÍTOSZA MAGYARORSZÁGON

Kelet-Európában és Magyarországon – legalábbis 1945-től pár évtizedig – máshogy alakult a jó anya mítosza. Az 1917-es szovjet forradalom után pár hónapon belül több olyan intézkedés is született, amely Marx és Engels a nőiségre és a családra vonatkozó elméletét

ültetette át a gyakorlatba szimbolikusan vagy materiálisan. Alexandra Kollontáj, aki a párt legbefolyásosabb feminista teoretikusa, 1919-től a Zsenogyel ügyosztály, a nők helyzetek javításáért felelős ügyosztály vezetője volt, az anyaság társadalmisítását tartotta a párt egyik céljának (Csányi, Gagyí és Kerékgyártó 2018). Az anyaságnak – írta [1921] – társadalmi feladatává kell válnia, és egy anyának nem csak a saját, de az összes munkás és paraszt gyermek anyjának kell lennie. Kollontáj a marxi elmélet továbbgondolása révén jutott arra, hogy ahhoz, hogy az emberek közötti viszonyrendszer, vagyis az osztálytársadalom felszámolható legyen, az individuális anyaságot mint relatív pozíciót is meg kell szüntetni. Ugyanakkor, „[a] kezdeti politikai reformtervekhez képest (...) a szovjet iparosítási erőfeszítés a kapitalista modernizáció formáihoz hasonlóan a női reprodukív munka alárendelt, nem nyilvános formáit intézményesítette” (Csányi, Gagyí és Kerékgyártó 2018). Mindez szimbolikusan is kifejezésre került. 1934-ben Sztálin beszédet mondott a család fontosságáról, 1935-ben pedig nyilvánosan meglátogatta időse édesanyját Grúziában, amelyről a Pravda szentimentálisan számolt be, majd egy interjút is megjelentetett Sztálin édesanyjával (Somlai 1990). Az újság próbálta hangsúlyozni anya és fiú büszkeséggel és örömmel teli kapcsolatát (Montefiore 2005).

Mindemellett a szovjet vezetés a két háború közötti időszakban pronatalista propagandába kezdett szinte az összes európai országhoz hasonlóan. 1936-ban visszavontak minden fogamzásgátló eszközt a piacról (Hoffmann 2003), a Pravda a szocialista erkölcsről, a család és gyermeknevelés fontosságáról közölt vezércikket, és új törvényeket alkottak: megnehezítették a válást, betiltották az abortuszt (Somlai 1990) és anyáknak hét vagy több gyermekkel pénzzutalmat ítéltek, attól függetlenül, hogy milyen családi háttérrel rendelkeztek – még akkor is, ha a férjüket ellenforradalmi tevékenységért ítélték el. A propaganda hangsúlyozta, hogy a gyerek a nő életének természetes és szükséges része, hogy a gyerek inkább öröm, mintsem teher, és hogy az új technológiákkal a szülés olyan fájdalommentes, hogy a beszámolók szerint a nők „még csak el sem sírják magukat közben” (Hoffmann 2003: 102).

1944-ben jött ki az új családügyi kódex, amely kiemelten fontosnak nevezte a házasságot és a családot, és az élettársi kapcsolatot törvénytelennek minősítette (Somlai 1990). Az anyaság társadalmisítása helyett megszületett a jó anya szocialista mítosza.

A magyar államszocializmus első időszakát az jellemezte, hogy a női munkaerőt a gazdaság és a termelési mód átalakításába csatornázták. A teljes munkaidős anyaság, az, hogy egy nő a munkaerőjét csak a saját családjáért és nem a szocialista osztálytársadalomért használja fel, a korabeli propaganda szerint elfogadhatatlan volt. Ellentétben a burzsoá anyamítoszzal, a jó anya nem lehetett „csak anya”. Köszönhetően valószínűleg annak, hogy a hivatalos álláspont próbálta az anyaságot olyan semmisségnek érzékeltetni, amely mellett egy nő könnyedén, férfiakat megszégyenítő módon tud teljesíteni

a gyárban vagy a mezőgazdaságban, az anyaság mint praxis nem került a hivatalos propagandába. A lényeg az öntudatos munkássá és szocialistává nevelés volt, a nevelés „hogyanja” nem volt téma. Annyi volt a lényeg, hogy „[a]z édesanyák magasztos feladatokhoz méltóan teljesítsék családi és szülői kötelességeiket, hogy gyermekeiket, dolgozó, művelt, hazájukat szerető emberekké neveljék” (MOL 276. f. 89/163. ö. e. 409, idézi Schadt 2005: 71). Az anyaság semmiségnek való beállítást és a propagandát, amely arra irányult, hogy a formális gazdaság felszívja a női munkaerőt, jól mutatja, hogy 1945-ben az Anyák Napját, mint hivatalos ünnepet eltörölték, annak funkcióját átvette a Nemzetközi Nőnap (Schadt 2005). Látható, hogy az anyaságot sokkal inkább (nyíltan) társadalmi feladatként narrálták, mint családinak. Ugyanakkor a húszas évekbeli szovjet forradalmi tervnek a kis háztartások beolvasztásáról ekkorra – ugyanúgy, mint a Szovjetunióban – nyoma sem volt. Ahogy Rákosi is megjegyezte, „a reakció azzal rémisztgette a hiszékenyeket, hogy a szocializmus a házasság és a család intézményének felbomlásával jár” (Rákosi 1951: 121, idézi Schadt 2003: 128).

1952-től viszont az anyaság szabályozása erős irányvonala volt a pártnak. „A Titkárság 1952. február 20-i ülésén az abortuszhelyzet megoldatlansága miatt elmarasztalta az egészségügyi minisztert és munkatársait, mivel »[s]em propagandát nem folytatnak az anyák körében a születések érdekében, sem fegyelmi intézkedéseket nem foganatosítanak az abortusszal gyakran nyíltan foglalkozókkal szemben«” (Jobbágyi 1991: 54, idézi Schadt 2003: 135). Elrendelték az abortusztilalmat, és adminisztratív lépéseket tettek, hogy a „terhesség minél korábbi szakaszáról tudomást szerezzenek”. Elrendelték továbbá, hogy „az ügyész adja legmesszemenőbb támogatást a rendőri szerveknek”, annak érdekében, hogy az abortuszhoz hozzájáruló személyek azonosíthatók és büntethetők legyenek. A kiemelten kezelt bűncselekmények szabadságvesztéssel, közügyektől és orvosi praxistól való eltiltással jártak (Schadt 2003: 135–137). A szigorítás beleillett az anyaság mint nyíltan társadalmi funkció koncepciójába: „Világosan kell látni, hogy az abortusz nem magánügy, hanem az egész nép ügye, súlyos büntett, amely dolgozó népünk, jövőnk ellen irányul” (Iratok 1992: 1. 352, idézi Schadt 2003: 136–137). Az abortuszra vonatkozó intézkedéseket kiegészítette a gyermektelenek adókötelezettsége, amely – szintén szovjet példára – jövedelmük 4%-ának befizetésére kötelezte azokat, akik 24 évesek elmúltak, de még nem voltak nyugdíjasok, és gyermektelenek voltak (Schadt 2003: 136–137).

Jól mutatja a korabeli hozzáállást az anyasághoz, hogy az 1954-ben megrendezett Anyák Megyei, majd Országos Konferenciáján anya-gyerek kapcsolatról vagy a gyermeknevelés gyakorlati kérdéseiről szó sem esett (Schadt 2003: 140). A jó anya szocialista mítosza Magyarországon az ötvenes években leginkább azt foglalta magába, hogy az anyák a gondoskodási feladatok mellett dolgozzanak a formális szektorban is, minél több gyereket vállaljanak, és gyermekeiket „öntudatos” szocialista munkássá neveljék. Hogy

mindezt hogyan vigyék végbe, nemigen jelenik meg sem a párt kommunikációjában, sem a korabeli propagandafilmeiben.

A jó anya szocialista mítosza látens tartalmaiban sokban hasonlított a világrendszer centrumpozíciójában kialakult fordista anyamítoszhoz. E hasonlóság nem véletlen, hiszen hasonló dinamikák konstruálták meg őket. Az ipari termelés ciklikus monotonitásához igazított szoptatás fejeződik ki mindkettőben. Az 1953-ban a Minisztertanácshoz benyújtott előterjesztésben hasonló gyakorlat bontakozik ki, mint amelyet Spock pszichológiai alapon javasolt: „Ha a dolgozó nő gyermekét a vállalati, vagy a munkahelyhez közel eső bölcsődében, vagy pedig közeli lakásában szoptatja, az első hat hónapban naponta kétszer félórát, ezt követően a kilencedik hónapig naponta egyszer félórát szoptatási idő jár részére, amely a munkaidőbe beszámít, és arra átlagbér jár. Ha az anya gyermekét a munkahelytől távol eső lakásán vagy bölcsődében szoptatja, a napi kétszer félórát szoptatási idő kívánságra napi 1 órában egyszerre is kiadható” (KSH [1953] 1992: 92).

Az ötvenes évek kezdetén az első „Ratkó-generációt” érintette mindez a legközvetlenebb módon, hiszen az abortusztilalom miatt nagyon megugrott a születések száma, ugyanakkor az anyáknak mindössze hat hét szülési szabadság állt rendelkezésre. Ezután vissza kellett menniük dolgozni, és a csecsemőgondozást teljes mértékben a munkájuk üteme határozta meg. Egy korabeli üzemi bölcsőde gondozónője visszaemlékezéseiből a következőket tudjuk meg: „A cipőgyár háromnegyed hatkor kezdett, de a gyerekeket negyed-fél hat körül oda kellett hozni, hogy az édesanyjuk, mire fújt a gyár háromnegyed hatkor, addigra odaérjenek és el tudják foglalni a helyüket az úgynevezett szalagok mellett [...]. Jöttek a gyerekek a téli sötétségben sírva, hangzott az utca a sírásuktól [...]. Sokszor úgy kellett a lemeztelenített gyerekeket az édesanyjuk nyakából lefejtetni, hogy az tudjon futni dolgozni [...]”!

Ugyan az abortusztilalmat egy igencsak liberális abortuszszabályozási gyakorlat váltotta fel 1956-ban, és 1957-ben a gyermektelenségi adót is eltörölték, de a jó anya szocialista mítosza csak az 1960-as évek végén kezdett erodálódni Magyarországon. A sztálini iparosítás narratívája mellett az ország már 1952-ben nyugati hiteleket vett fel, és 1956-ban az államcsőd szélén billegett. Ehhez hozzájárult, hogy a világrendszer szerkezetváltozásának, a globális finanszírozási időszak kezdetének köszönhetően a döntően élelmiszert és nyersanyagot exportáló Magyarország rosszabb cserepozícióba került, amelyet az 1960-as évektől a nyugat-európai centrumországok által kiépített protekcionista mezőgazdasági politika csak fokozott. Mindez abba torkollott, hogy 1968-ban bevezették az új gazdasági mechanizmust (Éber et al. 2014). Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan

1 Interjúrészlet, SZKK interjú, Interneten: <https://www.youtube.com/watch?v=ABHt2iZRvvc&t=470s> (Letöltve: 2018.08.02)

1967-ben bevezették, majd 1969-ben 3 évre hosszabbították a GYES-t. Ugyan a GYES bevezetése egyrésztől pronatalista, másrésztől gyermekjóléti intézkedésként narrálódott, valójában elsősorban a kifulladásos szocialista gazdaság és a teljes foglalkoztatás kudarcá miatt gazdaságpolitikai döntés volt, amellyel nagyarányú (női) munkaerőt tudtak kivезetni a termelésből anélkül, hogy munkanélküliséget teremtettek volna. A hároméves segély, amelyet több gyermek esetén jóval tovább is folyósítottak, megerősítette a teljesen soha ki nem halt polgári anyaképet, a főállású anyát.

A jó anya szocialista mítoszának, a jó anya polgári mítoszának, amely a GYES bevezetésével új erőre kapott, valamint az egyre erősebben beszivárgó nyugati nőiség-konstrukcióknak a keveredésével az anyák olyan elvárások között találták magukat, melyeknek a létezőnél sokkal jobb materiális lehetőségek esetén sem nagyon tudtak volna megfelelni.

Ahogy arra Susan Zimmermann felhívja a figyelmet, „[E]gy riporter iszonyattal írta le a fiatal anyákat, akikkel egy magas tömbház parányi lépcsőházi kitérőjében találkozott, tréningruhában vagy fürdőruhában ütötték ott agyon az időt, körülöttük négy visító, csúszó-mászó kisgyerekekkel meg három alvó, »krumpliszsák« módjára heverő csecsemővel egy kanapén” (2013: 83). A GYES-anya úgy jelent meg a korabeli diskurzusban, mint az ingerszegény környezetbe zárt és az unalomba félig beleőrült, magára hagyott nő – mely bizonyos esetekben talán nem is állt messze a valóságtól. „[A] »GYES-depresszió« vagy »GYES-betegség« kifejezés közhelyként volt használatos a nyilvános megbeszéléseken” (uo. 82). Ezzel ellentétben a korszakban terjedt el a „kulcsosgyerek” kifejezés is azokra a gyerekekre, akiket iskola után vagy a nyári szünetben nem várt otthon senki, hanem a nyakukba akasztott lakáskulccsal szabadon járhattak a lakóövezetekben. A kifejezés önmagában is számonkérte a szülői – persze inkább az anyai – praxist és a polgári családmodellt a főállású anyával. Az anyasághoz köthető társadalmi elvárások heterogenitása és ambivalenciája, illetve a jó anya szocialista mítoszának válsága a szocialista rendszer ambivalenciáit és válságát fejezte ki a diskurzusok és interakciók szintjén.

A JÓ ANYA KORTÁRS MÍTOSZA MAGYARORSZÁGON

A szocialista blokk és Magyarország eladósodása és a nyugati centrumországoktól való gazdasági függése, illetve az, hogy a nyugat-európai centrumországok már nem tudták értékesíteni beruházási cikkeiket saját hazai piacokon, ahhoz vezetett, hogy a régió és Magyarország formálisan is visszacsatlakozott a világrendszerbe. Magyarország a maastrichti szerződéssel, a NATO-, majd az EU-csatlakozással teljes mértékben a világrendszer formális keringési rendszerébe integrálódott (Éber et al. 2014). A visszacsatlakozást elsősorban két

integrációs mód határozta meg: Magyarország egyrészt mint olcsó munkaerőforrás integrálódott, másrészt mint piac. Ez a két aspektus határozta meg és határozza meg a mai napig a „jó anya” magyar mítoszát.

A munkaerő olcsóvá tételének egyik fő módja az informális reprodukív sémák súlyának növelése volt a munkabér és a jóléti intézmények súlyával szemben a túlélés költségeiben. A rendszerváltás utáni kormányok ugyan következetesen építették le az államszocialista berendezkedés által biztosított szociális biztonsági rendszert, de a – nem egyedülállóan, de kiemelkedően hosszú távú – gyermekgondozási támogatást a folyamatos demográfiai zuhanás miatt egyik kormány se változtatta meg radikálisan. Míg azonban 1967 és 1985 között a gyermekgondozás aktív szerepet biztosított a nők számára, hiszen a gyermekgondozási támogatás mértéke megegyezett a keresettel, és ezzel együtt szinte garantált volt a visszatérés a munkaerőpiacra, addig a rendszerváltás utáni konstrukciók az anyákat a támogatás mértéke és a munkaerőpiac átalakulása miatt bizonytalan, inaktív szerepbe szorította. Mindez tovább erősítette a nők gondoskodó szerepét a társadalomban, és ezzel együtt bizonytalan, függő helyzetben tartotta őket a munkaerőpiacon, hiszen a GYES-en lévő nők a társadalmi és gazdasági kényszerek következtében az informális szektorban dolgoztak. Ezzel összhangban a rendszerváltás után került be a politikai diskurzusba az egyenlő, dolgozó nő eszményéhez képest egy konzervatívabb, hagyományosabb nőideál, ahol a munka helyett ismét a családi tűzfészek kerül a középpontba. A nemi szerepeknek ezt a megosztását nem csupán a konzervatív kormányok vallották, hanem gyakorlatilag minden kormány az 1990-es demokratikus berendezkedés után (Fodor és Kispéter 2014). A gondoskodás szinte magától értetődően összeforrt egyfajta elképzelt „női princípiummal”, amely egyaránt uralja a háztartásokat és a munkaerőpiacot is (Gregor és Kováts 2018), vagyis a nők felé jelentkezik az a társadalmi elvárás, hogy gondozzák gyermekeiket, idős családtagjaikat; ugyanakkor a szociális ellátórendszerben is javarészt nők látják el a gondoskodási feladatokat. Ez egyben azt is eredményezi, hogy egy kisgyerek az általános iskola felső tagozatáig hivatalos csatornákon jobbra nem is találkozik férfiakkal, hiszen csecsemőkorától fogva szinte kizárólag nők foglalkoznak vele – a gyerekorvos, a védőnő, a bölcsődei gondozó, dajka, az óvónő, és az általános iskolai tanítók is szinte kivétel nélkül nők. Mindez csupán ráerősít a családon belüli viszonyokra, hiszen a kisgyerekekkel jellemzően az anyák maradnak otthon, ha pedig a nagyszülőket is bevonják, akkor túlnyomórészt nagymamákról van szó.

A kiemelkedően hosszú idejű anyasági támogatás rendszerének fenntartásával ugyanakkor a demográfiai mutatók nem javultak, viszont a külföldi tőke bevonásához és benntartáshoz olcsó munkaerőre van szükség – főleg, hogy a hasonló pozícióban lévő többi kelet-európai országgal versenyhelyzetbe került Magyarország. Ezt fejezi ki, hogy a rendszerváltozás utáni egyik első nagy parlamenti vita és talán a legelső civil feminista

megmozdulás az abortusztörvény szigorítása körül zajlott – habár az országgyűlés végül a kevésbé szigorú javaslatot fogadta el. A jobboldali pártok retorikájában újjászületett a „főállású anya” kifejezés. Illetve végig a rendszerváltozás utántól, de főleg a nyugathoz való felzárkózás ígéretét végképp erodáló és az olcsó munkaerő fontosságát nyomatékosító 2008-as válság után a jobboldali retorikában megjelentek az olyan kijelentések, hogy „[a] nők önmegvalósításának csúcsa a gyerekszülés” vagy, hogy „[a] nő dolga, hogy gyereket szüljön”.

Ezzel kölcsönhatásban szintén a világrendszerbe való visszacsatlakozás hatásaként az 1980-as évektől a magyar piacra egyre nagyobb számban beáramló nyugati, főleg amerikai filmek fejezik ki a centrum életmódjának felsőbbrendűségét, mindenekeelőtt az amerikai kertvárosi életét (Taylor 1997). Az 1990-as évek közepétől Magyarországon minden karácsonykor levetített *Reszketsetek, betörők!* rendszeresen tudatosította a nézőkben az anyaság szentimentalizmusát. Ez és az ehhez hasonló filmek nem tematizálják a bemutatott háztartások materiális alapjait, csak az (amerikai kertvárosi) otthon melegének és az anyai szeretetnek a fontosságát. Mindez jól rezonált a mai napig a Magyarországon a hatvanas évektől felmelegített, majd a rendszerváltozáskor és a 2008-as válság után újra és nagyobb lángon felmelegített polgári anya mítoszával és a neoliberais narratívával is.

Például az amerikai hegemonia esztétikáját felhasználó, a magyar társadalom nagy részének hétköznapi valóságától radikálisan eltérő, idealizált képet mutat be a Fiala Családosok Klubjának anyáknapi köszöntővideónak álcázott pronatalista kampányvideója, amely két jól szituált kisgyerekes család mindennapjait filmesíti meg, és ahol a készítőik minden lehetséges motívumot összegyűjtöttek, amelyeket csak a már említett családi filmek felső középosztálybeli életéből ismerhetünk. Itt a fiatal szülők jól szituált felsővezetők, tágas, kertre néző amerikai konyhás étkezőjük kora reggel ragyog a tisztaságtól, mosolyogva indul a nap a prémium minőségű olasz kávéfőző gép mellett, munka után pedig még konditeremre, cukrászdára, ünneplésre és szexre is marad idő, azt sugallva, hogy az akaraterős és az ügyes szervezés a kulcsa mindennek. A film egyszerre áldozathibáztató és mutat teljes vakságot a családvállalás valós problémáira, így helyezve reflektorfénybe azt a szakadékot, amely a normaként ábrázolt, fiktív társadalomrajz és a hétköznapi valóság között tátong, ide értve a megszólítandó célcsoportot is: a fiatal, potenciálisan családvállalás előtt álló nőket. A kampányvideó „[a]z anyaság kevesebb lemondással és több boldogsággal jár, mint gondolnád!” mottóval fejeződik be, amely jól példázza, hogy a globális áruterelési rendszer különböző ciklusaiban, különböző területein a jó anya mítoszának pronatalista újradefiniálása hasonló elven működik, hiszen ez a mondat lényegében nem különbözik a Pravda 1930-as és 1940-es évekbeli szovjet pronatalista kampányának retorikájától – csak ez már az amerikai filmipar esztétikája szerint készült.

Mindemellett, ahogy azt fentebb írtuk, a 19. század végétől, de főleg a 20. század utolsó harmadától a háztartás és az anyaság a piac egy szegmensévé is szolgál. A régió visszacsatlakozásával pedig a kelet-európai és magyar háztartások és anyák is piacként funkcionálnak a centrumországok ipara számára. Bár már a hetvenes években is megjelentek a kifejezetten gyerekeknek szánt hazai termékek reklámjai Magyarországon, például bébiételeké: „[a] mi cégünk arra kényes, hogy a bébi ne legyen se szomjas, se éhes”, ezekben a főleg hazai termékeket népszerűsítő reklámokban még nem érhető tetten a jó anya mítosza. Az 1980-as évektől beáramló tévé-, majd internetes reklámokra, amelyek főleg a nyugati centrum termékeit népszerűsítették, a polgári jó anya mítoszának negativisztikus definíciója jellemző. Az egyik legelső kifejezetten kisgyerekes anyukákat megcélzó nem magyar vagy kelet-európai tévéreklám az 1980-as évek végén egy svéd vállalat pelenkareklámja volt. A reklámban a csecsemők boldogok, mert az adott pelenkamárkát hordják, amely szárazon tartja a feneküket. Kivéve egy csecsemőt, aki sír, mert ő más pelenkamárkát hord, ami miatt a pisi kicsípte a fenekét. A reklám logikája az, hogy aki nem az adott pelenkamárkát veszi, az nem tesz meg mindent azért, hogy a gyerekének ne essen bántódása, tehát a kifejezés polgári (viktoriánus) értelmében *rossz anya*. Másik példaként jól etalált, fülbemászó dallammal az 1990-es évek végén egy német csecsemőtápszer szlogenje az volt, hogy „[a]mi jó a babának, az öröm a mamának”. A szlogen ez esetben is azt sugallja, hogy akinek nem öröm, hogy a tápszer megvásárlásával jót tesz a csecsemőnek, az *rossz* anya. A reklámokban a polgári jó anya mítoszának negativisztikus definíciója a több száz év alatt kimunkált anyai lélekre hat, és így ösztönöz a fogyasztásra: ha nem veszed meg, nem teljesíted a jó anya praxisát, tehát *rossz* anya vagy. Ezzel kialakult a (korai) államszocialista rendszerekben ismeretlen fogyasztói nyomás, amely összefonódott az anyaság minőségével.

Emellett a tömegmédiá, az internet, a közösségi média és a könyvek kínálatának szélesedésével a jóanya-mítosz szcientifikálódásának harmadik fázisa is importálódott Kelet-Európába. Hivatalos vagy önjelölt szakértők és hírességek definiálják folyamatosan újra és újra, mit jelent jó anyának lenni. A reklámok ehhez alkalmazkodva általában egy kísérlettel vagy tudományosnak tűnő animációs illusztrációval mutatják be a termék működési mechanizmusát, illeszkedve a tudományos háztartástervezés elvárásaihoz, hiszen a jó anya jó háztartásmenedzser is.

Harmadrésről a reklámok a habitus és az identitás formálására hatnak, és a személyes kompetenciák megerősítésével operálnak. Gyakori, hogy egy pelenkamárkát „használó” csecsemő az adott márkát melléknévként kapja meg a reklámban, és szintén közhelynek számítanak például „az anyák tudják, hogy...” kezdetű reklámok, amelyek nem ritkán olyan kompetenciákra utalnak, amelyeknek egyébként nem sok közük van az anyasághoz, vagyis áttételesen sugallják, hogy egy jó anyának nemcsak az anyaságban

kell helytállnia, hanem a családi élet, háztartás egyéb területein is. A legújabb marketinges trendek szerint pedig a tápszergyártók éppen a magánszféra tiszteletére apellálnak kampányaikban, ahol az anyai kompetenciát és a döntés szabadságát hangsúlyozzák. Egy tápszer reklámjában például a tápszerrel és az anyatejjel etető anyák (mint két identitáscsoport) a reklám végére kibékülnek egymással, és elfogadják egymás anyai praxisát. A termék neve a videó utolsó két másodpercére villan csak fel, és a gyanútlan anyák lelkesen osztják meg a közösségi média csatornáin a szabadság és az elfogadás üzenetét, sokszor nem is sejtve, hogy éppen egy tápszergyártó vírusmarketingjében vállalnak aktív szerepet, ami arra épít, hogy a tápszeres etetés identitást formál, és mint identitás kritizálhatatlan (vö. Mészáros 2018). Ez is jól példázza, hogy a jó anyaság mítosza mára szervesen összefonódik a *választás* mint liberális érték mítoszával és annak sugallásával, hogy a választás eleve mindenki számára adott: az a jó anya, aki tájékozódik, mindenből felkészül, és minden helyzetben a legjobbat választja a gyerekének (lehetőleg tudományos alapon), a választás pedig jellemzően valamilyen fogyasztási gyakorlathoz kapcsolódik.

És a választás már a családtervezésnél kezdődik: Magyarországon a nők kiemelkedően nagy arányban döntenek választott szülész-nőgyógyász mellett, aki végigkíséri a várandósságot és a szülést. Ennek oka általában az alacsony bizalom az ellátórendszerben – annak ellenére, hogy a kutatások alapján ügyeletben kevesebb beavatkozás történik, mint választott orvossal, és ennek következtében a komplikációk aránya is alacsonyabb az ügyeletes szülések során (Baji et al. 2017). A választások sora már a várandósgondozás alatt elkerülhetetlen – magzatvédő vitaminok, szolgáltatások, várandós kezelések, kis-mamajóga, majd pedig a gyerek megszületése után választások végtelen sora: gyerekorvos, gyerekevelési szemlélet, a gyermekhez tartozó fogyasztási eszközök, egészségügyi szolgáltatások (oltások, vizsgálatok, egészségügyi ellátás – a társadalombiztosításon keresztül, illetve magánúton) igénybevétele, nem utolsósorban a munkába való visszatérés kérdése és időzítése, a bölcsőde, illetve családi napközi, később óvoda- és iskolaválasztás, fejlesztések, különórák.

Az internet közvetítésével megjelent ugyan a dolgozó nőt és anyatigrist egyesítő nő eszményképe (pl. a mindenórás új-zélandi miniszter, aki kerékpárjával ment be a kórházba szülni, vagy a parlamenti felszólalás közben szoptató képviselőnő – Ausztráliában, Új-Zélandon, Kanadában is), ezzel új értelmezési utakat nyitva meg a nők és az anyák szerepéről a munka és a döntéshozatal világában, ez a lehetőség azonban csak kivételezettek számára elérhető. Ugyanis a választás mint lehetőség és egyben mint kényszer szintén egy piaci alapú normateremtésen alapszik, hiszen a reklámok ideálképeihez hasonlóan azt sugallja, hogy mindenki (vagyis az anya) maga felelős a döntéseiért és választási lehetőségeiért, illetve az a jó anya, aki ezekről a választási lehetőségekről megfelelően (lehetőleg tudományosan) gondoskodik, illetve a tudatlan anya rossz anya. Ahogy a bevezető

példánkban láttuk, a tápszergyártók nem pusztán a tehetősebb rétegeket célozzák meg, hanem minden réteget, és paradox módon éppen a legkiszolgáltatottabb rétegek vannak a leginkább kitéve a fogyasztási kényszerek csapdájának. A korszerű szoptatási ismereteket népszerűsítő Szoptatás Portál például hangsúlyozza, hogy a gyerekorvosok képzésében a tananyag nem feltétlenül van összhangban az WHO-ajánlásokkal és a legkorszerűbb, evidenciákon alapuló ismeretekkel, ezért az anyáknak maguknak kell felkészülteknek és jól informáltaknak lenniük. „Mindaddig, amíg ez orvosi körökben közismertté nem válik, nekünk magunknak [nekünk, anyáknak] kell jól informálnunk lennünk, nehogy az orvosi véleményektől megintogjon az önmagunkba és a szoptatásba vetett bizalmunk.”² Mindez pedig azt eredményezi, hogy az anyaság legkülönbözőbb területein az informáltság, a naprakész információkhoz való hozzájutás és az abban való jártasság is egyfajta privilégiummá vált.

Összességében az a jó anya, aki minden helyzetben, minden szinten a legjobbat igyekszik nyújtani a gyerekeinek és az egész családjának: egyszerre gondoskodik és szorakoztat, összetartja a családot, akinek saját igényei, ha vannak is, mindig a család igényei mögé szorulnak (Réz 2018). A jó anya mítoszának folyamatos újradefiniálása szüntelenül növeli az általános frusztrációt az anyákban azzal, hogy a velük szemben támasztott, sokrétű és megfoghatatlan elvárásoknak egyszerűen képtelenség megfelelni. Ráadásul nem pusztán az elvárásokról van szó, hanem arról is, hogy az anyának ezzel a pozicionálásával a gyerekekkel és a családdal kapcsolatos döntések minden felelőssége az anyákra hárul.

Végül pedig fontos megemlíteni az anyasággal kapcsolatos problémákat a közbeszédben és a közéletben, illetve az anyaság problematikájának helyét a hazai feminista diskurzusban. A kelet-európai régió visszacsatlakozásával együtt a feminista mozgalomba is beszivárogtak a nyugat-európai és amerikai diskurzusok, és míg az államszocializmus idején, illetve közvetlenül utána a női mozgalmak elsősorban a munka világát tematizálták (mint a ,92-es nyugdíjkorhatár emelése körül kialakult vita), az egész civil szférában, így a feminizmus terén is hamar előtérbe kerültek azok az ügyek, amelyek elsősorban a szabadság kérdésével foglalkoztak (Fábián 2009). Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mivel a rendszerváltás reprodukciós diskurzusaiban javarészt az abortusz kérdése került előtérbe, amelynek terén kevés eltérés mutatkozott a jobb- és a baloldali kormányok között. Emellett az anyaság és a családtervezéssel kapcsolatos problémák tematizálása szinte kizárólag a konzervatív diskurzusban mutatkozott, míg a baloldalon egyfajta reakciós hozzáállásban jelent meg, elsősorban a népesedés mint önálló érték tagadásaként, illetve a test felett való önrendelkezési jog hangsúlyozásán keresztül. Ezeket a merev kereteken tört át valamelyest a 2016-ban megjelent *Másállapotot a szülészetben!* mozgalom, amely politikai

2 Interneten: http://szoptatasportal.hu/who_novekedesi_gorbek-milyen_a_szoptatott_csecsemok_atlagos_novekedesi_uteme (Letöltve: 2018.07.03)

mozgalomként több szempontból is újszerű volt, illetve az anyaság és az anyává válás kérdését helyezte új megvilágításba. A mozgalom a várandósságot és a szülést tematizálta úgy, hogy az otthonszülés mozgalmával összefonódva, illetve részint abból kinőve a szülést mint általános, minden osztályt érintő kérdést helyezte fókuszába. Ugyanakkor a napi politika megkerülésével a szülés és gyermekvállalás kérdését általános, a patriarchális berendezkedéssel szembeni rendszerkritikaként egy női önrendelkezési kontextusba ágyazta bele – ennek eredményeképpen egyszerre jelent meg a mozgalomban a baloldali, rendszerkritikus feminista vonal és a konzervatív, családcentrikus irányzat.

Másrésről a feminizmusok kelet-európai térnyerésével az anyaság kérdése, illetve az anyaság társadalmi-gazdasági meghatározottsága is tematizálódott, Réz Anna például az itt felvázolt megközelítésünkhöz hasonlóan a *gender* Magyarországon elterjedt fordítása, a *társadalmi nem* mintájára „társadalmi anyának” nevezte az anyaság társadalmi konstrukcióját (2018).

ÖSSZEFOGLALÁS

Támaszkodva a marxista feminista (Izd. Seccombe [1974] 2018) és a világrendszer-szemléletű (Izd. Dunaway [2012] 2018) irodalomra, összességében azt mondhatjuk, hogy a háztartáson belül „humántőke-felhalmozás” zajlik, mivel ott termelik ki a jövőbeli munkaerő kínálatot (Dunaway [2012] 2018: 58, Terleckyj 1975: 230–231), amelyhez egyrészt szükséges a szülők gondoskodó, érzelmi, fogyasztási, szocializációs és bizonyos értelemben ideológiai (Seccombe [1974] 2018: 43) munkája is. Másrészt a háztartásokra terhelődnek a „humántőke-felhalmozásnak” a költségei is. Ebben az értelemben a háztartások azzal, hogy a szocializáció elsődleges helyszínei, egyúttal a tőke megtérülési költségének olcsóvá tételének helyszínei is. Harmadrészt a háztartás piac, mivel a magasabb jövedelmű háztartásokat a tőkés a reklámpiar és a tömegmédiá segítségével a túléléshez szükségesnél jóval magasabb fogyasztásra sarkallják.

Továbbá azt mondhatjuk, hogy a jó (és vele együtt a rossz) anya mítosza az uralkodó ideológiának egy olyan szegmense, amely biztosítja az adott globális felhalmozási rendszer *status quo*-ját; hogy egyfelől a „humántőke-felhalmozáshoz” nélkülözhetetlen munka nagyjából a nőkre terhelődjön, másfelől pedig, hogy a háztartások (kiváltképp azok női tagjai saját keresetükből) biztosítsák a „humántőke-felhalmozáshoz” szükséges és a szükséges felüli költségeket.

Megint csak továbbá azt mondhatjuk, hogy az anyaság konstrukciói (mítoszai) úgy működnek, hogy ha az anyaság relatív pozíciójában lévő nő nem végzi el a munka és a fogyasztás anyai praxisait, akkor rossz anyaként értelmeződik saját maga és a környezete

számára. Mivel az anyaság az emberség, a szakrális rend vagy az evolúció által meghatározottként narrálódik, ezért a rossz anyaság az emberség, az Isten vagy a természet rendje elleni vétéknek számít, és mint ilyen, különösen súlyos és szégyenteljes bűnnek minősül. Végül is a jó és a rossz anya mítoszában a nőnek a tőkés felhalmozás logikájának ellentmondó cselekedetei értelmeződnek súlyos bűnként és fájdíjtják meg a több száz év kapitalizmus alatt kimunkált anyai lelket. Ahogy Seccombe fogalmaz: „A háziasszony, aki bevallja, hogy utálja a munkáját, az nem »jó anya«. Ezért rendszerint elnyomja magában elidegenedtségét, hogy elkerülje a büntudat és az önmagával szembeni elégedetlenség okozta mentális összeomlást. Ennek az a végeredménye, hogy a házimunka a sors rendeltetéseként jelenik meg, mint a nő természetes hivatása és kötelessége” (Seccombe [1974] 2018: 48).

Ugyanakkor a tőkés árutermelési rendszer azon szakaszaiban és területein, amikor és ahol az anyai munkaerőre a formális munkaerőpiacon van szükség, a jó anya mítosza úgy adaptálódik, hogy elősegítse az anyai munkaerőnek a formális termelő munkába való becsatornázását. Ezekben a szakaszokban, ezeken a területeken a jó anyaság jellemzően úgy definiálódik, hogy az anyaság praxisa nem lehetetleníti el a bér munka praxisát.

A jó anya kortárs magyar mítosza romantikus, szentimentális, tudományos, önfeláldozáson alapuló és fogyasztásközpontú. Egy több száz évnyi transznacionális strukturális dinamikák félperifériás pozíciójába ágyazott folyamatos újra- és újradefiniálás jelenlegi végpontjának tekinthető. A félperifériás fejlődés olcsó munkaerő-reprodukciós elvárásai és a modern transznacionális piac narratívái keverednek benne. A magyar jó anya minden reprodukciós munkát önzetlenül elvégez gyermekéért a háztartáson belül önmagát feláldozva, és minden terméket beszerz a piacról, amely elősegíti a gyermeke jóllétét. A magyar jó anya tudatos, tájékozott, ismeri az anyaság szakértőinek munkáit és tudományos megalapozottsággal vezeti a háztartást. A magyar jó anya elsősorban anyaként identifikálódik önmaga számára, és ezt az identifikációt tudatos fogyasztásával is kifejezi. A magyar anya, ha mindezeket bármilyen okból elmulasztja, lelkifurdalást és szégyent érez, hisz így működik az anyai lélek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ariès, Philippe (1987): *Gyermek, család, halál: tanulmányok*. Gondolat.

Arrighi, Giovanni (1996): *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*. Verso.

Badinter, Elisabeth ([1980] 1999): *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17–20. században*. Artemisz Könyvek.

- Baji, Petra – Rubashkin, Nicholas – Szezik, Imre – Stoll, Kathrin – Vedam, Saraswathi (2017): Informal cash payments for birth in Hungary: Are women paying to secure a known provider, respect, or quality of care? In: *Social Science & Medicine Journal*, Vol. 189.: 86–95.
- Braudel, Fernand (1979): *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*. Johns Hopkins University Press.
- CDC (2015): Support for Breastfeeding in the Workplace. Interneten: https://www.cdc.gov/breastfeeding/pdf/BF_guide_2.pdf (Letöltve: 2018.08.03).
- Csányi, Gergely – Gagyi Ágnes – Kerékgyártó Ágnes (2018): Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. In: *Fordulat* 24.: 5–30.
- DeMause, Lloyd (1974): The Evolution of Childhood. In: *The History of Childhood*. Szerk.: Lloyd DeMause. The Psychohistory Press.
- Dunaway, Wilma A. ([2012] 2018): A félproletár háztartás a modern világrendszer *longue durée*-je folyamán. In: *Fordulat* 24.: 53–87.
- Éber Márk Áron – Gagyi Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András (2014): 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. In: *Fordulat* 21.: 11–63.
- Fábián, Katalin (2009): *Contemporary Women's Movements in Hungary: Globalization, Democracy and Gender Equality*. The Woodrow Wilson Center Press.
- Federici, Silvia (2009): *Caliban and the Witch*. Autonomia.
- Fodor Éva – Kispéter Erika (2014): Making the 'reserve army' invisible: Lengthy parental leave and women's economic marginalisation in Hungary. In: *European Journal of Women's Studies*. Vol. 21., No. 4.: 382–398.
- Foucault, Michel ([1975] 1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat.
- Foucault, Michel ([1976] 2014): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz.
- Friedan, Betty (1963): *The Feminine Mystique*. Gollancz.
- Gregor Anikó – Kováts Eszter (2018): *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Gunnar, M. R. – Larson, M. C. – Hertsgaard, L. – Harris, M. L. – Brodersen, L. (1992): The stressfulness of separation among nine-month-old infants: effects of social context variables and infant temperament. In: *Child Development*, Vol. 63., No. 2.: 290–303.
- Hanawalt, Barbara (2002): *Medievalists and the Study of Childhood*. Speculum.
- Hoffmann, David L. (2003): *Stalinist Values. The Cultural Norms of Soviet modernity [1917–1941]*. Cornell University Press.

- Jacobs, Andrew (2018): *Opposition to Breast-Feeding Resolution by U.S. Stuns World Health Officials*. The New York Times. Interneten: <https://www.nytimes.com/2018/07/08/health/world-health-breastfeeding-ecuador-trump.html> (Letöltve: 2018.08.03).
- Kollontáj, Alexandra (1921): *The Labour of Women in the Evolution of the Economy*. Interneten: <https://www.marxists.org/archive/kollonta/1921/evolution.html> (Letöltve: 2018.08.01).
- KSH ([1953] 1992): Az 1952–53. évi népesedéspolitikai program Magyarországon. Interneten: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tajekoztatofuzetek/article/view/2225> (Letöltve: 2018.08.03).
- Ladurie, Emmanuel Le Roy ([1975] 1997): *Ontaillou, egy okszitán falu életrajza*. Osiris.
- Laqueur, Thomas ([1990] 2002): *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Új Mandátum.
- Marx, Karl ([1867] 1949): *A tőke I.* Szikra.
- Mészáros György (2018): Az LGBT+ identitások és mozgalom politikai-gazdaságtana a félperiférián. In: *Fordulat* 24.: 215–241.
- Mies, Maria ([1986] 2014): *Patriarchy and Accumulation On A World Scale*. Zed Books.
- Montefiore, Simon Sebag (2003): *Stalin*. Vintage Books.
- Muller, Mike (1974): The baby killer. War or want. Interneten: <http://archive.babymilkaction.org/pdfs/babykiller.pdf> (Letöltve: 2018.08.03).
- Parnreiter, Christopher (2017): America first! Donald Trump, the demise of the U.S. hegemony and chaos in the capitalist worldsystem. In: *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie* Vol. 62., No. 1.: 1–13.
- Paoletti, Jo B. (2012): *Pink and Blue: Telling the Boys from the Girls in America*. Indiana University Press.
- Rákosi Mátyás (1951): *A békéért és a szocializmus építéséért*. Szikra.
- Réz Anna (2018): Nő, anya, születés. Előadás (MagNet Labor: Szerepekbe zárva).
- Rose, Nikolas (1999): *Governing the Soul*. Free Association Books.
- Rublack, Ulinka (1996): Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany. In: *Past & Present*, No. 150.: 84–110.
- Schadt Mária (2003): „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pannónia Könyvek.
- Schadt Mária (2005): Ellentmondásos szerepelvárások, nők az államszocializmusban. In: *Acta Sociologia*, 1. évf., 1. sz.
- Secombe, Wally ([1974] 2018): A háziasszony és munkája a kapitalizmusban. In: *Fordulat* 24.: 31–52.
- Shahar, Shulamith ([1990] 2000): *Gyermekek a középkorban*. Osiris.
- Shorter, Edward (1975): *The Making of the Modern Family*. Basic Books.
- Spock, Benjamin ([1946] 1977): *Csecsemőgondozás, gyermeknevelés*. Medicina Könyvkiadó.

- Silver, Beverly J. – Arrighi, Giovanni (2003): Polanyi's "Double Movement": The Belle Époques of British and U.S. Hegemony Compared. In: *Politics & Society*, Vol. 31., No. 2.: 325–355.
- Somlai Péter (1984): A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”: Két típus a családi kapcsolatok társadalomtörténetéből. In: *Szociológia: a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Bizottságának folyóirata*. 1984/85, 1/2.: 1–23.
- Somlai Péter (1990): A szabad szerelemtől az ellenőrzött magánéletig. Családpolitika a Szovjetunióban 1917 után. In: *Társadalmi Szemle*. 1990/6.: 25–40.
- Taylor, Peter (1997): Mitől modern a világrendszer? Hétköznapi modernitás és globális hegemonia. In: *Eszmélet*, 9. évf., 33. sz.: 16–39.
- Terleckyj, Nestor (1975): *Household Production and Consumption*. National Bureau of Economic Research.
- Thurer, Shari L. (1995): *The Myths of Motherhood. How Culture Reinvents the Good Mother*. Penguin Books.
- Ozment, Steven (1983): *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*. Harvard University Press.
- Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat.
- Wallerstein, Immanuel ([2004] 2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan Kiadó; Eszmélet Alapítvány.
- Wolf, Jacqueline (2001): *Don't Kill Your Baby. Public Health and the Decline of Breastfeeding in the 19th and 20th Centuries*. Ohio State University Press.
- Zimmermann, Susan (2012): A társadalmi-nemi (gender) rezsim és küzdelem a magyar államszocializmusban. In: *Eszmélet*, 24. évf., 96. sz.: 103–131.